

פרשנות הרב קוק לקבלת האר"י: הופעת נשמות חדשות ותיקון העולם

אלחנן שילה

בלעדי ידיעת החכמה הפנימית, הדברים
נשארים סתומים, ובלתי מובנים לאמתתם.¹

הקדמה

הגותו של הרב קוק רבת-פנים היא. כריבוי פניה כך גם ריבוי הדעות במחקר בעניין אופיה, בשאלה אם יש למשוך אותה לכיוון קבלי או מודרני.² מאמר זה מטרתו לסכם את נושא הופעת הנשמות בכתבי הרב קוק (תחום שלמיטב ידיעתי לא זכה עד כה לדיון), ולהראות

- * מאמר זה הוא עיבוד חדש ומקוצר של עבודה סמינריונית שנמסרה לפרופ' משה אידל ושובצה לאחר מכן בעבודת הגמר לתואר שני 'רבדים קבליים בהגותו של הרב קוק, זיקתם לפילוסופיה של היגל ולרוח התקופה', אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תש"ס. ראשיתו של מאמר זה בשיחה עם ר' הלל רחמני, לפני 15 שנה, ובה הפנה את תשומת לבי לסוגיית הנשמות בכתבי הרב קוק, ועל כך נתונה לו תודתי. כמו כן ברצוני להודות לשרגא הרשטיק שעזר לי בליבון הנושא ולשראל דגני שקרא את מאמרי והעיר את הערותיו. תודה מיוחדת נתונה ליוסף אביב³, שסייע לי בהבנת המערכת המסועפת של תהליך היווצרות הנשמות בקבלת האר"י ואופן פרשנותה בידי הרב קוק.
1. ר' דוד כהן ('הנזיר'), קול צופיך, ירושלים תשל"ג, עמ' קד. וראו עוד: אליעזר שביד, 'משנת הראי"ה קוק', היהודי הבודד והיהדות, תל-אביב תשל"ה, עמ' 178; יהודה ליאון אשכנזי, 'שימוש במושגים קבליים במשנתו של הרב קוק', בתוך: בנימין איש שלום ושלום רוזנברג (עורכים), יובל אורות: הגותו של הרב יצחק הכהן קוק, ירושלים תשמ"ה, עמ' 123.
 2. בעניין זה נשתברו קולמוסים רבים. סקירת העמדות השונות בעניין זה הובאה לאחרונה במאמרו של מרדכי פכטר, 'התשתית הקבלית של תפיסת האמונה והכפירה במשנת הרב קוק', דעת, 47 (תשס"א), עמ' 69-70, הערות 1-2. וראו: גרשם שלום, 'הרהורים על אפשרות של מיסטיקה יהודית בימינו', דברים בגו, א, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 76; Gershom Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, New York 1941, p. 354, note 17; הרב קוק, כיוונים, 1 (1978), עמ' 15; הלל צייטלין, ספרן של יחידים, ירושלים תש"ס, עמ' 235; יוסף בן שלמה, 'קבלת האר"י ותורת הרב קוק', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, י (תשנ"ב), עמ' 449; יוסף אביב⁴, 'היסטוריה צורך גבוה', בתוך: משה בר אשר (עורך), ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' 709-771; Norman Lamm, 'On the Unity Concept', in: 771-709.

כיצד כתבי הרב קוק בנושא זה בנויים על־פי תבניות ותהליכים של קבלת האר"י.³ הצגת הרקע הקבלי והמקורות הלוריאניים⁴ תנהיר את דברי הרב קוק בעניין זה, הנראים מעורפלים למי שאינו מצוי בפרטי קבלת האר"י שבבסיסם. השוואת דברי הרב קוק למקורותיו בקבלת האר"י תגלה עד כמה היה יצירתי, לא רק כהוגה דעות אלא גם כפרשן. הראשון שהשווה באופן פרטני בין כתבי הרב קוק לקבלת האר"י היה יוסף אביב⁵, בנתחו פסקאות בודדות,⁶ ומאמר זה בא לחזק את קביעתו על סמך ניתוח של נושא שלם. ואולם, שלא כבמאמריו של אביב⁷, שם מצטייר הרב קוק כמקובל בלבד (כך הדבר אפילו בפסקאות העוסקות בשיח הפילוסופי של זמנו⁸), המאמר שלהלן מבקש להדגיש (בחלקו השני) את האידאות המודרניות (כגון 'התפתחות' ו'הרצון החופשי'⁹) – שאפיינו את התרבות המודרנית בראשית המאה ה־20) שהרב קוק יוצק לתוך הסטרוקטורות ותהליכים של קבלת האר"י,⁸ ולאורן הוא מצטייר כאישיות רבת־פנים – מקובל לוריאני והוגה מודרני גם יחד.

Ezra Gellman (ed.), *Essays on the Thought and Philosophy of Rabbi Kook*, New York, London & Toronto 1991, p. 27

3. הרב קוק אמר לבנו: 'אין שום דבר מהדעות והמחשבות שלי שאין לו מקור בכתבי האר"י ז"ל'. ראו: ר' צבי יהודה הכהן קוק, *לשלושה באלול*, ירושלים תרצ"ח, סימן מו.
4. הקבלה הלוריאנית – קבלת האר"י, ר' יצחק לוריא.
5. אביב⁵ (לעיל הערה 2), עמ' 709-771.
6. יוסף אביב⁶ כתב שלרב קוק 'דרך מיוחדת לבאר את דברי האר"י' (לעיל הערה 2, עמ' 769, הערה 106 וכל ההדגשות במאמר הן שלי, א"ש), אולם הוא לא מקשר דרך זו לאופיה המודרני של הגותו. במאמרו 'מקור האורות' (צהר, א ותש"ס, עמ' 105-106) הוא מביא את הפסקה: 'הקדושה היא חטיבה עליונה שאין בה כלום מהחולשה שבמוסר. הקדושה כלל לא נלחמת כנגד האהבה העצמית' (הראי"ה קוק, *אורות הקודש*, ירושלים תשמ"ה, ג, עמ' יג), ומנתח את הקשרו הקבלי של מושג 'הקדושה' אצל הרב קוק בלא שהוא נדרש כלל להקשרו המודרני. אותה פסקה עצמה, בנייתו של סמדר שרלו, מוצגת כאלטרנטיבה לביקורת המוסר של ניטשה (סמדר שרלו, 'העז והענוה: שיטת המוסר של הרב קוק מול מוסר העצמה של ניטשה', בתוך: יעקב גולומב ועורך), ניטשה בתרבות העברית, ירושלים תשס"א, עמ' 363), אם כי חסר במאמרה ההקשר הקאנטני. הרב קוק מבקר מצד אחד את קאנט, שכתב: 'החוק המוסרי, שהוא בלבד אובייקטיבי באמת [...] מוציא מכול וכול את ההשפעה של האהבה העצמית [...] החוק המוסרי מדכא ללא מפלט כל אדם כשהוא משווה עם החוק את הרחף החושני של טבעו שלו' (עמנואל קאנט, *ביקורת התבונה המעשית* ותרגמו שמואל הוגו ברגמן ונתן רוטנשטרייך, ירושלים תשל"ג, עמ' 73), ומצד שני הוא מאמץ את החלוקה של קאנט בין מוסר ל'מוסריות על', שהיא הקדושה: 'החוק המוסרי הריהו לגבי הרצון של יש השלם מכל הבחינות (האלן חוק של קדושה, ואילו לגבי הרצון של כל יש תבוני סופי הוא חוק של חובה, של אילוץ מוסרי' (שם, עמ' 80).
7. ראו להלן עמ' 71.
8. לפעמים הרכיב המודרני מובא באופן פרטני ואפשר להשוותו לטקסט מתוך הפילוסופיה המודרנית (ראו: אלחנן שילה, 'הרב קוק, בין היגל לקבלת האר"י', *דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות*, 13 [2001], מופיע בכתב העת האלקטרוני של האיגוד העולמי למדעי היהדות,

פרשנות הרב קוק לקבלת האר"י

השוואה מדוקדקת לקבלת האר"י מגלה כי כתיבתו של הרב קוק בנושא זה אינה כתיבה מודרנית הרוצה גם 'חיפוש אסמכתאות מספרות הקבלה' לרעיונותיה החדשים, כדברי אליעזר גולדמן,⁹ אלא כתיבה קבלית המעכלת לתוכה רעיונות מודרניים. המגמה האחרונה של חקר יצירתו של הרב קוק, הרואה בה יומנים מיסטיים,¹⁰ כתיבה אישית ושירה,¹¹ איננה 'ערעור מסוים על גישתו של יוסף אביב',¹² כפי שטוען יונתן גארב, אלא רק גילוי צדדים נוספים של יצירתו הרב-גונית. כפי שנראה להלן, אופיה השירי אינו סותר את השימוש החמור והדייקני במערכת המושגים של קבלת האר"י.

פרשנותו של הרב קוק לקבלת האר"י מיישמת את מערכת המושגים והתהליכים של קבלת האר"י על תחומים חדשים וארציים – מצבו של עם ישראל בזמנו, המדע של 'ההכרה האנושית' וכו' – ועל-ידי-כך נוצרת הארה הדדית בין כתבי ר' חיים ויטל (להלן רח"ו) לאלה של הרב קוק. בדומה לרוח הכללית של היגל, שאינה יכולה לממש את עצמה ולהבין את עצמה אלא אם כן היא יורדת אל הקונקרטי,¹³ כך גם המבנים של קבלת האר"י אינם מתבהרים אלא כשהם יורדים להתממש בעולם הקונקרטי. בדרך זו נעשים כתבי הרב קוק והאר"י מוארים, ומאירים זה את זה.

מאמר זה נחלק לשלושה חלקים: (א) הופעת נשמות מה'בירורים'; (ב) נשמות חדשות מ'עליית העולמות'; (ג) נשמות חדשות לעתיד לבוא. מפאת קוצר היריעה, המאמר לא יעסוק ב'נשמות דתוהו' שלפני הבירורים, נושא שהרב קוק מפתח בו רעיונות מתוך קבלת הגר"א יותר מאשר מקבלת האר"י.¹⁴

www.lekhet.com/articles/003000009.pdf, עמ' 6-1), לפעמים השוואה היא כללית בלבד

(ראו לעיל הערה 6), ולפעמים היא כמעט אינה ניכרת.

9. אליעזר גולדמן, 'ציונות חילונית, תעודת ישראל ותכלית התורה', מחקרים ועיונים – הגות יהודית בעבר ובהווה (עורכים: דני סטטמן ואבי שגיא), ירושלים תשנ"ז, עמ' 182.

10. סמדר שרלו, 'צדיק יסוד עולם: השליחות הסודית והחוויה המיסטית של הרב קוק', עבודה לתואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ד.

11. יונתן גארב, 'הראי"ה קוק – הוגה לאומי או משורר מיסטי', דעת, 54 (תשס"ד), עמ' 69-96.

12. שם, עמ' 83.

13. 'This is the power of the Concept which does not abandon or lose its universality in the dispersed objective world, but reveals its unity precisely through and in reality'

(George W. Hegel, *Aesthetics: Lectures on Fine Art*, Oxford 1975, p. 110)

14. ראו: שילה (לעיל כוכבית), עמ' 120-123.

חלק ראשון: הופעת נשמות מהבירורים

והנה אודיע לך כלל גדול, שכל מי שעוסק בחכמה הזאת כראוי [...] אז בודאי הוא גורם זוג בין ז"א [=זעיר אנפין] לנוקביה ויבואו נשמות יקרות לעולם הגורמים הגאולה, ומה גם עתה היא קרובה עת דודים, שז"א ונוקביה שיתעלסו באהבים.¹⁵

התהליכים הנפשיים והפיזיולוגיים המתרחשים בעת היווצרותם של בני-האדם מועתקים בקבלת האר"י למישור הקוסמי. הנשמות נוצרות על-ידי התהליך של בירור הטוב מתוך הרע. שברי הכלים שמשבירת הכלים¹⁶ וחלקי הנשמות של אדם הראשון (להלן: אדה"ר) – שכלל כל הנשמות,¹⁷ והן נפלו בעקבות חטאו – עולים ב'אור חוזר' לשורשם בנוקבא/מלכות. עלייה זו היא התעוררות מלמטה – 'התעוררת דלתתא', הנקראת 'מיינ נוקבין' – מים של הנקבה,¹⁸ שהם הנשמות שנפלו לקליפה: 'הנה בארנו כי ענין המיין נוקבין, הם הם בחינות נשמות בני אדם התחתונים, אשר היו כלולות באותם שבעה מלכים דארץ אדום'.¹⁹ תיקונים אלה מקשטים את נוקבא/מלכות כאישה לפני בעלה. כנגד התעוררות זו מגיע שפע 'מים דוכרין' – מים זכרים, שהם 'אור ישר', 'התעוררת דלעילא' – התעוררות מלמעלה. שפע זה מגיע לפרצוף זעיר אנפין (להלן: ז"א²⁰). הבירורים הם של אור ב"ן, ואילו השפע שמגיע מלמעלה הוא של אור מ"ה החדש.²¹ פרצוף ז"א מזדווג עם פרצוף נוקבא ומזווג זה נוצרות הנשמות.

15. ר' נפתלי בכרך, עמק המלך, ירושלים תשנ"ד, הקדמה שנייה, פרק ד, דף ח ע"א.
16. על שבירת הכלים ראו: רח"ו, עץ חיים, תל-אביב תשל"ה, משער ח, 'שער הנקודים', עמ' 67, עד סוף שער לט, 'שער מ"נ ומ"ד', עמ' 157; ישעיה תשבי, תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י, ירושלים תש"ב, עמ' כא-לח.
17. רח"ו, ספר הגלגולים, פרעמישלא 1875, פרק א, דפים א ע"א – ב ע"א. רעיון זה לקוח מתוך מדרש תנחומא, ירושלים תשכ"ט, פרשת כי תשא, אות יב, עמ' 119.
18. על מושג זה ראו: גרשום שלום, פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, ירושלים תשל"ו, עמ' 298-299.
19. רח"ו, שער מאמרי רשב"י, תל-אביב תשכ"א, פרשת פקודי, עמ' קסח-קסט. שבעת המלכים הם שבע הספירות שנשברו.
20. נוצר בעולם התיקון וכולל בקרבן את שש הספירות (חסד עד יסוד).
21. על תהליך זה ראו: רח"ו, עץ חיים, שער לט, 'שער מ"נ ומ"ד', עמ' 129-157; הנ"ל, שער מאמרי רשב"י, פרשת פקודי, עמ' קסו; ר' משה חיים לוצטו (להלן: רמח"ל), 'פתחי חכמה ודעת', שערי רמח"ל, בני-ברק תשמ"ט, עמ' רכו. אור ב"ן מקורו בעיניים של אדם קדמון ואילו אור מ"ה הוא מהארת המצח של אדם קדמון. המספרים מ"ה וב"ן חושבו באמצעות מילואים שונים של שם הוי"ה (כגון מילוי אות א': יו"ד (=20), ה"א (=6), וא"ו (=13), ה"א (=6) = מ"ה).

פרשנות הרב קוק לקבלת האר"י

הרב קוק מוסיף שלב נוסף בתהליך זה ומתאר את פעולתן הגואלת של אותן הנשמות בעולם. בנוגע לשלב זה לא מצאתי מקור מדברי רח"ו עצמו, ועל כן הבאתי מדבריו של ר' נפתלי בכרך בספרו עמק המלך (דבריו הובאו במוטו של חלק זה). מן המצוטט בטבלה שלהלן ניכר שהתהליכים המתוארים בקבלת האר"י הם שעמדו לנגד עיני הרב קוק כשכתב את הפסקה המובאת בה:

טבלה א: תהליך היווצרות הנשמות

הרב קוק	ר' חיים ויטל	שלבי היווצרות הנשמות	
<p>[...] התיקון²² המוסרי האמתי של הטהרה העליונה של כל המדות, וכל המעשים כולם שהם תולדותיהן, הולך ומתגבר בשפע וכפרץ מים הולך אור חדש²³ ופורץ. ולמלאות המבוקש האדיר בקודש של צדיק עליון, מכון אור עולמים, מתנועעות נשמות מופלאות מחביון עזם להופיע בעולם, לחדש חיים חדשים, לכוונן קודש קדשים, להסיר חללים מחולים, וזוהמות רוחניות מנפשות נעשקות. ומזיו הרחב הזה העליון לוקטים אורות וניצוצות, 'הממעט אסף עשרה חמרים'.²⁶</p>	<p>מ"נ (מים נוקבין), הם הנשמות הקדושות [...] שצריך לבררם [...] ואז יתחברו עמהם מ"ד (=מים דוכרין), ע"י הזווג זכר ונקבה ומב' בחי' אלו נוצרים ונבראים הנשמות.²⁴</p>	<p>[א] העלאת מים נוקבין מה'בירורים'</p>	
		<p>[ב] ירידת מים דוכרין מאור מ"ה החדש, וזיווג ז"א ונוקבא</p>	<p>[ג] הופעת נשמות הבאות מחיבור מ"נ ומ"ד</p>
		<p>ר' נפתלי בכרך: 'ויבואו נשמות יקרות הגורמים הגאולה'.²⁵</p>	<p>[ד] פעולתן הגואלת של הנשמות</p>

22. תיקון=בירור (בקטע זה).
23. 'ועתה נבאר מאיזה מקום יצא אור החדש הנקרא מ"ה' (רח"ו, שער ההקדמות, ירושלים תשל"ד, עמ' כח).
24. רח"ו, עץ חיים, שער לט, פרק א, עמ' 131.
25. ר' נפתלי בכרך, עמק המלך, דף ח ע"א. הציטוט במלואו מובא במוטו המופיע בעמוד הקודם.
26. הראי"ה קוק, אורות הקודש, א, עמ' קלח. הסיום של פסקה זו קשור לתחילת הפסקה המדברת על עיסוק ברזי התורה. הנשמות יגלו מחדש שפע של רזי תורה שהופסק והוסתר. ר' דוד כהן ('הנזיר'), בביאוריו לאורות הקודש ('קולות מקודש', אורות עציון, ל, תשנ"ט, עמ' 39-40) מסביר שהרב קוק מפרש פסוק זה בעקבות דרשת הזוהר (ח"א, דף ריז ע"א. דרשה זו מובאת גם בהקדמתו של ר' מאיר פאפרוש לספר עץ חיים). אם בפשוטו של מקרא פסוק זה מדבר על לקיטת השליו התאוותנית (כמדבר יא:לב), בזהר דורשים פסוק זה על גילוי סודות התורה בזמנו של רשב"י המדומים ללקיטת המן. בחייו של רשב"י אספו 'עשרה חמרים' ואילו לאחר מותו נגנזו הסודות ונשארה צנצנת אחת שמורה (שמות טז:לג). להלן פסקה נוספת העוסקת בהופעת הנשמות: 'העוסק בתורה לשמה נעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, על ידי מה שעולות החדשות ההשעריות במלוא חייהן אל מרום המסורת האלהית העליונה ומחיבור שני יסודות הללו, פורחות נשמות משופעות מחיים קדושים ורעננים, המרימים את הערך של העולם כולו למדרגה עליונה ומוארה, המגיהה כל מחשכים' (הראי"ה קוק, ערפלי טוהר, ירושלים תשמ"ג, עמ' פג). למילה 'יסודות' יש כאן משמעות כפולה. הזיווג הוא בספירת יסוד, כפי שכותב רח"ו: 'ומעלים [...] עד יסוד דנוק[בא] דז"א בבחי[נת] מ"נ' (אדם ישר, ירושלים תשל"א, דף נ"ג ע"א).

ר' חיים ויטל והרב קוק – דמיון ושוני

השלכת רעיון הבריור על תיקון הנפש נמצא גם בכתבי רח"ו, ואין הרב קוק מציג כאן תחום חדש של בירורים: 'העלאת המ"ן (המיינן נוקבין) בעת נ"א (נפילת אפים)²⁷ ללקט ולברר [...] הניצוצות של בחי'נתן חלק נפשו הנתונים תוך קלי'פה] דעשייה [...] ויעלם לנוק'בא] דאצי'לות] [...] ויתוקנו שם ע"י מ"ד [מים דוכרין].²⁸ גם ציון הצדיק כמי שפועל להופעתן של הנשמות מקורו בדברי רח"ו: 'אלו הנשמות כאשר יוצאות מתוך הקליפ'ות] לעלות אל הקדושה [...] בסוד מ"ן [...] ג"כ יוצאות ע"י יחוד שמייחד האיש הצדיק בעוה"ז'.²⁹ עם זאת, בכל הנוגע לסגנון הכתיבה ולמאפיינים של הנשמות עצמן ניכרים הבדלים בין הרב קוק למקור הלוריאני.

(א) הבדלים במבנה ובאופן ההבעה

תיאורו של הרב קוק הוא תיאור קונקרטי-ארצי מצד אחד, ומופשט וחסר 'קודים' קבליים מצד שני. הוא הופך את המונחים הקבליים לאידאות מופשטות וקונקרטיות-ארציות. באופן פרדוקסלי, פרשנותו הקונקרטית של הרב קוק הופכת את התיאור הגשמי המובא בקבלת האר"י לסטרוקטורה שבאמצעותה ניתן לפרש ולהבין את המבנים שבקבלת האר"י באופן מופשט. הבדל נוסף הוא שאצל רח"ו מתואר רק תהליך היווצרותן של הנשמות, ואילו אצל הרב קוק (אולי בעקבות דברי ר' נפתלי בכרך) נוסף רובד הגאולה, ומתוארת פעולתן הגואלת של נשמות אלה.

(ב) מעלתן של הנשמות מהבירורים

רח"ו מדבר על דרגתן של נשמות מהבירורים פעם לשבח ופעם לגנאי, ואילו אצל הרב קוק הן תמיד מתוארות באופן חיובי, כנשמות גדולות. לפעמים כותב רח"ו שנשמות מהבירורים הן הגרועות ביותר: 'מדרגה רביעית גרועה מכולם, והם הנשמות שנשרו מאדם [הראשון] עצמו אל עמקי הקליפות';³⁰ לעומת זאת, במקומות אחרים הוא מדבר על נשמות הצדיקים שנפלו לתוך הקליפה וצריך לבררן ולפדותן: 'וכשחטא אדה"ר [...] נשמות הצדיקים גלו ונתלבשו תוך הרע [...] ובכל דור ודור יוצאים הנשמות הטובות מתוך הרע ההוא ובאים לעוה"ז'.³¹

27. תפילה שנאמרת אחרי תפילת שמונה עשרה בשחרית ובמנחה.

28. רח"ו, שער הכוונות, שאלוניקי תרי"ב, דרושי נפילת אפיים, דרוש ג, דף סט ע"ב.

29. רח"ו, שער הגלגולים, ירושלים תרס"ג, הקדמה יג, דף טו ע"ב.

30. רח"ו, שער הגלגולים, הקדמה יב, דף טו ע"ב.

31. רח"ו, ספר הגלגולים, פרק א, דף א ע"ב.

נשמות דעקביים

ישנן דרגות שונות של נשמות מהבירורים שמקורן בנשמת אדה"ר. נשמות נפולות אלה מתבררות בהדרגתיות, שלב אחר שלב. הבירור מתחיל בנשמות שמקורן בראש ומסתיים בנשמות שמקורן בעקביים של אדה"ר. כשיסתיימו בירורי הרגליים יתוקן העולם באופן מוחלט ויגיע העידן המשיחי.³² לקראת סוף הבירור, ב'עקבתא דמשיחא', נשאר לברר רק את הנשמות של העקביים, שהן, לפי רח"ו, הנשמות מהמדרגה הנמוכה ביותר:

יוצאין הנשמות מן הקליפות פעמים מאבר הראש ופעמים מהרגלים [...] והנה בדרא בתראה [בדור אחרון] דמלכא משיחא כבר נגמר להתברר כל קומת אדה"ר ולא נשאר להתברר רק העקביים שלו וכשיגמרו להתברר אז יבוא משיח כנודע [...] וז"ש [וזה שאמרו] רז"ל 'בעקבות משיחא חוצפא יסגי'³³ לפי שאברי העקביים הם חומריים מאוד וחשוכים.³⁴

בשונה מן ההתבטאות השלילית בעניין נשמות אלה אצל רח"ו, ר' נפתלי בכרך כותב שנשמות גדולות יכולות לצאת מהעקביים. מכיוון ש'נשמות דעקביים' הן הנשמות האחרונות בתהליך הבירור, נשמתו המשיחית של דוד המלך (שפעלה להביא גאולה ושתביא גאולה לעולם) מזוהה עם נשמות אלו. וכך הוא כותב בספרו עמק המלך:

ותיקונו של דוד המלך ע"ה [עליו השלום] לתקן הקינון של ברתא [בת-שכינה] בעשייה אשר שם הרע של הקליפות גובר על הטוב ולהפכו לטובה אודות מלחמותיו, [...] והיה מכריתם ככוונותיו [...] ולכן ידע הקץ על בוריו [...] ועיקר נשמתו היה מסוד העקבים דא"ק [דאדם קדמון]³⁵ המתפשטי'ם] בעשייה בסוד המאמר שאמרו חז"ל 'בעקבות משיחא חוצפא יסגי' ודי בזה.³⁶

הרב קוק, שתפס את זמנו כזמן של ערב הגאולה, דגל ברעיון של התפתחות רוח האנושות והעריך את מפעל החלוצים – לא יכול היה לקבל את קביעתו של רח"ו בעניין מעמד הנמוך של אותן נשמות, ועל כן שילב בקבלת האר"י רעיון המופיע בתקוני הזהר. לפי בעל

32. רח"ו, שער מאמרי רשב"י, פקודי, עמ' קסה-קסט.

33. בבלי, סוטה מט ע"א.

34. רח"ו, ספר הגלגולים, פרק א, דף א ע"ב – ב ע"א; הנ"ל, ליקוטי תורה, למברג תרט"ו, פרשת כי תצא, סוף ד"ה 'כי תצא'; ר' יצחק אייזיק [להלן: רי"א] חבר, פתחי שערים, תל-אביב תשמ"ט, ב, פרק לד, עמ' 200. נושא נשמות דעקביים בקבלת האר"י מוזכר במאמרו של יהושע לבנון, 'מוטיביים חב"דיים ב"הנדה" לשי' עגנון', ביקורת ופרשנות, 16 (תשמ"א), עמ' 140, הערה 22.

35. אמנם רח"ו מדבר על עקבי נשמת אדה"ר ור' נפתלי בכרך מדבר על עקבי א"ק, אך א"ק כולל את נשמת אדה"ר: 'אדם אחד הכולל כל העולמות כולם [...] נקרא א"ק' (רח"ו, עץ חיים, שער ג, פרק ג), ועקבי נשמת אדה"ר כלולות בעקבי א"ק.

36. ר' נפתלי בכרך, עמק המלך, הקדמת המחבר, דף ה ע"ב.

תקוני הזהר, דורו של משיח הוא 'טב מלגאו [טוב מבפנים] ולבושא דיליה כיש [ולבוש שלו רע]'.³⁷ הרב קוק משלב בין דברי תקוני הזהר לבין קבלת האר"י בכתבו שהדורות הקדומים יותר באו ממדרגה גבוהה יותר, אולם מקור נביעתם היה חיצוני, מהלבוש. לעומת זאת, נשמות של דור 'עקבתא דמשיחא', אף-על-פי שהן מגיעות ממקום נמוך ונראות נמוכות כלפי חוץ, מקור נביעתן הוא 'מאור חיות פנימי', כשמביטים פנימה מוצאים בנשמתן 'חיים פנימיים חזקים'.

החלוקה שבין נשמות הבאות מפנימיות אדה"ר ובין נשמות הבאות מחיצוניותו מובאת עוד אצל רח"ו,³⁸ אולם התפיסה הדיאלקטית של נשמות דעקביים, הרואה בהן נשמות עליונות מצד מקורן ('אור חיות פנימי') ונמוכות מצד גובהן (העקב), היא חידוש של הרב קוק. בפסקה שלהלן, המבטאת רעיון זה, אפשר לראות כיצד קבלת הרב קוק מחדשת בתוך קבלת האר"י בשלבה מקור קבלי קדום יותר לתוך קבלת האר"י,³⁹ לאור מציאות חברתית שאליה התייחס הרב קוק באופן דיאלקטי:

בעקבתא דמשיחא, הנשמות הן נמוכות בערך החיצוני של שיעור הקומה, אבל החיים הפנימיים חזקים בהן. והרי מיום שחרב בית המקדש הקב"ה מתאבל על חורבנו,⁴⁰

37. תקוני הזהר, תל-אביב תש"ח (מהדורת מרגליות), תיקון שישים, עמ' 186. מימרה זו מזכיר הרב קוק באיגרותיו (איגרות רא"ה, א, ירושלים תשמ"ה, איגרת שלב, עמ' שע). באותה איגרת הוא מביא רעיון נוסף: 'אע"פ שהעולם יורד תמיד בירידה אחר ירידה [...] מצד הפנימיות, דהיינו כח הכלל של כללות קדושת האומה כנס"י [כנסת ישראל], כל דור מוסיף על הדורות הראשונים, מפני שהקדושה מצטרפת' (שם, עמ' ססט). רעיון זה לקוח מר' צדוק הכהן מלובלין, שכתב: 'דכל נפש מישראל יש לו כח מיוחד בקדושה וכמספר הדורות שעברו כך הם מספר כחות הקדושה והד"ת [והדברי תורה] שנתגלה בעולם. ולכך בכל דור ודור הקדושה הולכת ומתגלית יותר' (ר' צדוק הכהן מלובלין, צדקת הצדיק, בני-ברק תשל"ג, אות רלח, עמ' 116). וראו בעניין זה: חיים הירש, חי גואלי: תורת הגאולה של רבי צדוק הכהן מלובלין זצוק"ל, ירושלים תשנ"ד, עמ' 399-400, 408-409. על הקשר בין הרב קוק לר' צדוק, בעת שהותו בוויסק ולאחר מכן ראו: ישעיהו הדרי, 'שני הכהנים הגדולים', מאת לצדיק (בעריכת גרשון קיציס), ירושלים תש"ס, עמ' 88. לדעת הדרי: 'אין זה נכון לדבר על השפעת ר' צדוק על הרב קוק ולו רק מטעם פשוט: ספרי ר' צדוק נדפסו רק אחרי מותו, החל משנת תרס"א, ונפוצו בעיקר בשנת התרע"ז, ואז היו כבר רובי תורתו של הרב קוק כתובים' (שם). ואולם, ספרו של ר' צדוק צדקת הצדיק, שממנו מצוטטים הדברים שלעיל, נדפס לראשונה בלובלין תרס"ב, עוד בטרם עלה הרב קוק ארצה, ואילו האיגרת היא משנת תר"ע.

38. 'ואין לך אבר שאינו כלול מן בשר וגידים] ועצמות. ודע, כי העצמות היא הבחי'נה] היותר מעולה [...] ואחריו במעלה הם הגידים] יען כי חיות האדם עובר בתוכם, שהוא הדם המתפשט בתוך העורקים של גוף האדם [...] והגרוע שבשלת'ם] הוא הבשר' (רח"ו, שער הגלגולים, הקדמה כח, דף כט ע"א).

39. 'דברי הרא"ה אינם נסמכים על דברי האר"י בלבד, אלא על כל דברי המקובלים שקדמו להם [...] ולתוך תבנית זאת [...] הוסיפו הרמח"ל והרא"ה הרבה דברים שאין להם מקור בדברי האר"י' (יוסף אביב"י [לעיל הערה 2], עמ' 728).

40. בבלי, ברכות ג ע"א.

פרשנות הרב קוק לקבלת האר"י

‘וענן’⁴¹ אבק רגליו,⁴² והנשמות שבעקביים אינם מהלבושים, כי אם מאור חיות פנימי. אבל הדורות שלפני עקבתא דמשיחא, היו גם כן נשמות מהלבושים, שאין הפנימיות מתגלה בהן, ולמראה עין עמדו במקום יותר גבוה מהעקב, אבל הינם כבגדים, שהם רק כתפארת אדם.⁴³

למילה ‘תפארת’ יש משמעות כפולה. ברובד הגלוי הרב קוק רוצה לומר שהנשמות מהדורות הקודמים באו רק מהלבושים שהם ‘כתפארת אדם’, ואילו ברובד הסמוי המילה ‘תפארת’ מסמלת את אזור החזה,⁴⁴ שמעל לרגליים. אף-על-פי שהנשמות של דורות קודמים היו ממקום גבוה יותר, הם באו מחיצוניותו של הגוף, מהלבושים. בנימין איש שלום טען שהגותו הקבלית של הרב קוק ‘אינה מאפשרת היצמדות דוגמאטית ועקיבה לשיטה קבלית מסוימת’,⁴⁵ היינו לקבלת האר"י. ואולם, מן הפסקה שלעיל עולה כי מבנה החשיבה של הרב קוק בקבלה הוא לוריאני, ולתוך מבנה זה הוא משבץ מקורות קבליים נוספים והקשרים מודרניים, כגון היחס הדיאלקטי למפעל החלוצים.

41. שם, נט ע"א.

42. על-פי נחום א:ג. את הקשר שבין פסוק זה למצב החורבן ולביטוי ‘מיום שחרב בית המקדש’ מצאתי בדברי רי"א חבר (מבית מדרשו של הגר"א), שממנו ככל הנראה ינק הרב קוק. העננים מסמלים את החציצה שבין האלוהות לעולם וכך גם האבק שמסביב לרגליים: ‘מיום שחרב בהמ"ק [בית-המקדש] לא נראו שמים בטהרתם והם הגבינים המכסים על העינים [...] והוא מחיצת ברזל שנפסקה בין ישראל לאביהם שבשמים והוא מ"ש [=מה שנאמר] "ה' בסופה ובסערה דרכו וענן אבק רגלו" שהעיני'ם הם בחי'נת] רגלין והם מכוסים בעננים' (ר' יצחק איזיק חבר, בית עולמים: על האדרא רבא, ורשה תרמ"ט, עמ' 200). הרב קוק מצטט מהספר בית עולמים בספר מאמרי הראי"ה, ירושלים תשמ"ח, ב, עמ' 445.

43. ראי"ה קוק, שמונה קבצים, ירושלים תשנ"ט, קובץ א, אות תמו. הביטוי ‘כתפארת אדם’ לקוח מישעיה מד:יג. לדעת יונתן גארב, הרב קוק שאל ביטוי זה מהגותו של ר' מרדכי לינר מאיזביצא, מחבר מי השילוח (ויין תר"כ). ראו: Jonathan Garb, ‘Rabbi Kook and his Sources’, in: Moshe Sharon (ed.), *Studies in Modern Religions and Religious Movements and the Babi-Baha'i Faiths*, Leiden & Boston 2004, p. 90

44. ראו, למשל: זהר, ג, רכג ע"א.

45. בנימין איש שלום, הרב קוק – בין רציונליזם למיסטיקה, ירושלים תש"ן, עמ' 216.

חלק שני: נשמות חדשות מעליית העולמות

עבודת מעלי העולמים היא עבודת משיח, להבאת גאולה לעולם לכל. אם היה דבר אחד בכל המציאות יוצא מכלל שאיפת טובם, כבר היו יורדים לכלל מבררי בירורים. [...] עליית העולמים הולכת ומתגברת, כשלהבת עולה מאליה, בלא עמל נפש, כי אם במנוחה ועונג.⁴⁶

מעלתן של הנשמות החדשות

נשמות מהבירורים כבר באו לעולם הזה כנשמת אדה"ר ולכן הן נקראות 'נשמות ישנות'. לעומת זאת, נשמות שעדיין לא באו כלל לעולם נקראות 'נשמות חדשות' – חיים חדשים שלא היו כלולים כנשמת אדה"ר: 'ודע, כי אותם הנשמות שלא נכללו באדה"ר נקראות] נשמות חדשות ממש, ואותם שנכללו באדם נקראות] נשמות ישנות'.⁴⁷ נשמות רגילות נוצרות ממים נוקבין ישנים ומים דוכרין חדשים, ואילו כנשמות החדשות כל השפע הוא חדש ובא מלמעלה.

מעלתן של הנשמות המופיעות בעולם תלויה במצבו של העולם. נשמות חדשות הן נשמות של עולם מתוקן, של גאולה. היחסים בין העולם הזה לעולם הבא אינם חתוכים בצורה חדה. ככל שהעולם מתוקן יותר יש יותר 'עולם הבא' בעולם הזה: 'ונקרא עולם הבא, שהוא הולך ובא תמיד'.⁴⁸ מצב של גאולה התקיים במידה מסוימת בזמן שבית-המקדש היה קיים. בעקבות החורבן והגלות הופסק שפע הנשמות החדשות. וכך כותב רח"ו: 'דע כי הזווג השלים שהוא להמשיך נשמות חדשות שלא באו כללות באדה"ר [...] ובזמן שבית המקדש היה קיים היה נעשה זה הזווג שלים והיו באות נשמות חדשות. אבל לאחר החורבן נפסק הזווג הזה'.⁴⁹

את הנשמות החדשות עצמן יש לחלק לשני סוגים: (א) נשמות חדשות מעולם האצילות, שלא נכללו כנשמת אדה"ר ועל כן לא שייך בהן בירורים, והן קשורות לגאולה; (ב) נשמות חדשות מבי"ע,⁵⁰ ששייך בהן בירור: 'כי הברורים הם למטה בבי"ע, ששם טוב ורע',⁵¹ והן

46. הראי"ה קוק, ערפלי טוהר, ירושלים תשמ"ג, עמ' כא; הנ"ל, אורות הקודש, ד, ירושלים תש"ן, עמ' תקיג.

47. רח"ו, ספר הגלגולים, פרק ז, דף ח ע"א; הנ"ל, שער הגלגולים, הקדמה ז, דף ט ע"א; רונית מרון, 'גאולה בקבלת האר"י', עבודה לתואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים תשמ"ח, עמ' 275-282, 340-342.

48. ר' יוסף ג'יקטליה, שערי אורה, ורשה תרמ"ג, שער ח, עמ' 174.

49. רח"ו, שער המצוות, תל-אביב תשכ"ו, פרשת כי תצא, עמ' קל.

50. בריאה יצירה עשייה.

51. רח"ו, שער המצוות, פרשת בהר, עמ' כו.

פרשנות הרב קוק לקבלת האר"י

יכולות לבוא גם בזמן הזה על-ידי 'כוונות גדולות של איזה צדיק'.⁵² נשמות אלה, אף שנפלו בשבירת הכלים, אינן קשורות לחטא אדה"ר ועל כן 'אלו הנשמות מוכנות שלא לחטא כשאר הנשמות'.⁵³

עליית העולמות

בעקבות השבירה הוצרכו העולמות לירד כדי לברר: 'סיבת ירידת העולמות היתה לברר הבריורין של המלכים שירדו'.⁵⁴ בגמר התיקון, כשיכלה הרע, יחזרו העולמות למדרגתם הטבעית. את העולמות ניתן לדמות לחלקי 'דומינו' שנפלו. ברגע שספירת מלכות/נוקבא נתקנת ועולה, עולים כל הספירות והעולמות שמעליה במעין 'דומינו הפוך', ועם עליית החלק האחרון כל החלקים חוזרים למקומם. כנגד עליית העולמות, שהיא 'התערותא דלתתא' (התעררות מלמטה), מגיע שפע חדש של נשמות חדשות (שאינו מהבריורים – נשמת אדה"ר) מאור חדש, מהאין סוף.

אף-על-פי שנשמות חדשות מעליית העולמות שייכות לעולם הבא, גם בעולם הזה, בזמן של גאולה, של תיקון, בזמן שבית-המקדש קיים, יכולות לבוא נשמות חדשות מאצילות. כמו כן, בבחינות של עולם הבא שבתוך העולם הזה – כמו שבת, שהיא מעין עולם הבא – יכולות לבוא נשמות חדשות של עולם האצילות. בשבת שובתים ממלאכה – מתיקון, מבירור, העולמות מתעלים (בפנימיותם⁵⁵), והעולם מתנהג על-פי הבחינה שכבר נשלם הבירור, ועל כן בשבת ישנה אפשרות להמשיך נשמות חדשות של לעתיד לבוא. וכך כותב רח"ו: 'ו' קצוות מתעלים ביום השבת באצילות, ואין שם מה לברר, כי הברורים הם למטה כבי"ע ששם טוב ורע, אמנם הם [זעיר אנפין ונוקבא], מזדווגים ומוצאים נשמות חדשות עליונות שאינן מבחינת ברור השבעה מלכים כמו בששת ימי החול'.⁵⁶

הרב קוק מחדש בחינה נוספת של 'עליית העולמות', שאיננה בקבלת האר"י, ועניינה נשמות הצדיקים 'יחידי עולם' השייכים בנשמתם לגמר התיקון, למשיח. עבודת הצדיקים, בדומה לעבודת השבת, היא ללא עמל הבירורים השייך לימי חול, ולכן כותב הרב קוק שהיא 'בלא עמל נפש כי אם במנוחה ועונג'.⁵⁷

52. רח"ו, שער הגלגולים, הקדמה ו, דף ח ע"ב; רח"ו, ספר הגלגולים, פרק ז, דף ח ע"ב; ר' עמנואל חיריקי, משנת חסידים, תל-אביב תשל"ב, מסכת השגת הנשמות, פרק א, אות א, דף לא ע"ב.

53. רח"ו, שער הגלגולים, הקדמה ו, דף ח ע"א.

54. רח"ו, שער מאמרי רשב"י, פרשת קדושים, עמ' קפ.

55. 'במוסף שבת אינו עולה רק בחינת פנימיות העולמות בלבד, אבל חיצוניות העולמות נשאר במקומו [...] כי אם גם חיצוניות היה עולה, הינו רואים בעינינו עליית העולמות – איך עולים ממה שהיו בחול, אבל עליית פנימיות העולמות אינו ניכר ונראה לעין, אע"פ שעולה' (רח"ו, שער מאמרי רשב"י, פרשת פקודי, עמ' קפ).

56. רח"ו, שער המצוות, פרשת בהר, עמ' סא.

57. ראו לעיל במוטו של חלק זה, עמ' 64.

ישנן שתי שאיפות אצליות: בירור בירורים, והעלאת עולמות. הראשונה היא מידת כל אדם, ועבודת הצדיקים של הדורות [...] והשניה היא מידת יחידי עולם [...] שאור ורוח אפינו משיח ד' זורח בהם [...]. עבודת השבת שהיא מדושנת עונג, היא למעלה מעבודה הראשונה, ואור עולם זורח על ישראל מקדושת העלאת עולמים [...]. מצד העלאת עולמות, תוכל לבא למדרגה עליונה כזאת שאין שום רע יוכל לפגע כלל, ומעין עולם הבא, ועולם הבא עצמו מתגלה עליו.⁵⁸

את הפסקה הזאת ניתחה גם סמדר שרלו. לדעתה, מושג הבירורים שייך לעולמה של קבלת האר"י, ואילו רעיון העלאת העולמות שייך לקבלת ר' משה קורדובירו [רמ"ק]. בהמשך לתפיסתו של יוסף בן שלמה, הסובר ששיטתו של הרב קוק בקבלה דומה לזו של הרמ"ק,⁵⁹ כותבת שרלו שהרב קוק העדיף את הדגם של רמ"ק מזה של האר"י: "ייתכן עוד שהעדפת "העלאת עולמות" התאימה יותר לנטיית הנפש של הרב קוק [...] יש לציין עוד שהדפוס של העלאת מתאים לתורת רע המעוגנת במודל מוניסטי קורדוביאני ולא במודל דואליסטי לוריאני".⁶⁰

דבריה של שרלו הם עדות נוספת⁶¹ לכך שחוסר היכרות מספקת של חלק מחוקרי הרב קוק עם קבלת האר"י מובילה אותם לפרשנות מוטעית בנוגע למקורותיו ולאופי הגותו.

58. הראי"ה קוק, ערפלי טוהר, עמ' כ.
59. לטענתו, 'תורתו של הרב קוק קרובה לקבלת קורדובירו הרבה יותר מאשר לזו של האר"י, למרות השימוש בטרמינולוגיה לוריאנית' (יוסף בן שלמה, 'שלמות והשתלמות בתורת האלהות של הרב קוק', עיון, לג [תשמ"ד], עמ' 292, הערה 7).
60. סמדר שרלו (לעיל הערה 10), עמ' 76-77.
61. בפולמוס שבין בנימין איש שלום ליוסף אביב"י השיב איש שלום לאביב"י תשובה עקרונית בעניין זיקתו של הרב קוק לקבלה ולפילוסופיה הכללית (בנימין איש שלום, 'בין הרב קוק לשפינוזה וגיתא, יסודות מודרניים ומסורתיים בהגותו של הרב קוק', בתוך: רחל אליאור ויוסף דן [עורכים], קולות רבים: ספר הזיכרון לרבקה ש"ץ-אופנהיימר (מחקרי ירושלים במחשבת ישראל), יג, ב, ירושלים תשנ"ו, עמ' 525-556). ואולם, הוא לא נדרש לטעויות הקונקרטיות שמצא אביב"י בדבריו. לדוגמה, איש שלום טען שדברי הרב קוק בפרק הראשון של אורות התורה, 'עליונה תורה שבע"פ' בשרשה משורש תורה שבכתב, חביבין דברי סופרים יותר מדברי תורה, אינם מספרות הקבלה אלא מדברי חז"ל, מכיוון שלפי הקבלה תורה שבכתב מזוהה עם ספירת תפארת ואילו תורה שבעל-פה מזוהה עם ספירת מלכות, הנמוכה ממנה (איש שלום, הרב קוק – בין רצינוליזם למיסטיקה, עמ' 223). אביב"י סתר את דבריו על סמך מקור מרש"ז מלאדי (אביב"י [לעיל הערה 2] עמ' 771). רצוני לחזק את דברי אביב"י ולטעון שלא רק הרעיון (שתורה שבע"פ עליונה בשורשה מתורה שבכתב) מקורו קבלי, אלא גם הראייה (דרשת חז"ל 'חביבין דברי סופרים...') מקורה בקבלה: 'תרי"ג הם מן התורה והם תלויים בגופא, [...] וז' מצוות דרבנן הם מלמעלה מאוד והם תלויין בז' דרדל"א [דרישא דלא אתידע]. כי מצוות דרבנן הוא בסוד מה שלא נתגלה בתורה והוא תלוי ברצון שזהו רצונו ית' [ברך] לעשות משמרת למשמרת וע"ז [ועל זה] נאמר כי "טובים דודך מיין וכו' טובים דברי סופרים יותר מיינה של תורה" והוא בסוד מלכות עטרת בעלה' (רי"א חבר, "ברית יצחק", פירוש לספרו של ר' מנחם מנדל משקלוב, מים אדירים, ירושלים תשמ"ז, עמ' ה, הערה ה). רעיון זה מובא גם בספרו

פרשנות הרב קוק לקבלת האר"י

להלן אראה כיצד הרב קוק כותב על תהליך 'העלאת העולמות' בצורה מדוקדקת לאור קבלת האר"י.

דרך הופעתן של הנשמות החדשות

בשונה מנשמות מהבירורים, בנשמות חדשות מעליית העולמות גם הב"ן וגם המ"ה חדשים; גם המים נוקבין וגם המים דוכרין באים מאור אין סוף השופע בכל העולמות. ישנה התערותא דלתתא, וכנגדה בא שפע חדש מאור אין סוף, הבא לידי ביטוי בעולם בשפע של נשמות חדשות. השפע מתפשט בנוקבא ואז נוקבא מעלה מים נוקבין, ז"א מוריד מים דוכרין, ונוצרת נשמה חדשה. וכך כותב רח"ו:

בכל זיווג דזו"נ [דזעיר אנפין ונוקבא] ממשיכים מוחין חדשים מלמעלה, מן הא"ס [האין סוף], דרך המדרגות, והוא [ז"א] לוקח שפע מ"ד [מיין דוכרין], והיא [נוקבא] מ"נ [מיין נוקבין]. דע כי זה הוא בענין הנשמות החדשות הבאות מלמעלה בזיווג ליל שבת⁶² ויר"ט, אבל בזיווגים של ימי החול אחר חורבן הבית [...] כל המ"ן של אז הם מהבירורים המתבררים מן המלכים שנפלו בקליפות ומהם נעשים הנשמות ההם.⁶³

בטבלה שלהלן מוצגת השוואה בין תיאור יצירת הנשמות החדשות שאצל רח"ו לבין התיאור המופיע אצל הרב קוק. פרט נוסף שמזכיר הרב קוק נוגע לצורת עלייתה של השכינה-ספירת מלכות/נוקבא. השכינה עולה על-ידי קיפול רגליה – עליית נצח הוד ויסוד שלה, לחסד גבורה ותפארת שלה. השימוש שהרב קוק עושה במילים 'נצח' ו'הוד' משקף תיאור פרטני ומדויק של עליית המלכות (המזוהה אצלו עם כוח החיים האצור ברצון החופשי). תהליך עליית המלכות כולל שני שלבים: (א) עלייה פרטית של המלכות; (ב) עלייה כללית של העולמות, בעקבות עליית המלכות. שני שלבים אלה מתוארים בפסקה הראשונה המובאת בטור הימני שתחת הכותרת 'כתבי הרב קוק':

של רי"א חבר, פתחי שערים, ב, 'נתיב גדלות דז"א', פרק ג, עמ' 69, ספר שהרב קוק הכיר ולמד (אגרות הראי"ה, ב, איגרת תמוז, עמ' צא).

62. מכיוון שרח"ו כותב שנשמות חדשות יגיעו רק לעתיד לבוא (ראו להלן, בחלק הבא של המאמר), סובר ר' שמעון אהרן אגסי כי ברבריו על הנשמות החדשות המופיעות בשבת מתכוון רח"ו לנשמות חדשות של ב"ע (ראו: ר' שמעון אהרן אגסי, 'בני אהרן', תורת הגלגול, ב, ירושלים תשנ"ז, פירוש על 'שער הגלגולים', הקדמה ו, דף כד ע"א, אות ח). ואולם, לעניות דעתי הצדק הוא עם דעת הר' שמן ששון (המוכאת שם), הסובר שמדובר בנשמות דאצילות. כל מה שקורה לעתיד לבוא, קורה גם בשבת 'בסוד התנוצצות והארה' (רי"א חבר, פתחי שערים, ב, פרקים ה-ו, עמ' 265-267). ר' שמעון אהרן אגסי מערב מין בשאינו מינו. הוא מרכיב את דברי רח"ו על נשמות ב"ע – שבאות אחר החורבן, ששייכות לחול, לבירורים – עם עניין השבת, שהיא מעין עולם הבא שמעבר לעולם הבירורים של ב"ע, ובכך מחטיא את הבנת עניין הנשמות החדשות של שבת.

63. רח"ו, שער הפסוקים, ירושלים תרע"ב, פרשת וירא, דף י ע"ב.

טבלה ב: תהליך היווצרות הנשמות החדשות

כתבי הרב קוק	כתבי ר' חיים ויטל	שלבי היווצרות הנשמות החדשות
<p>כח החיים הקדוש האצור ברצון המדע הפנימי, ובויתר הפנימי שבפנימיות, החפשי שלנו, כשהוא מתעלה שהוא מדע הקודש, המחיה את אור החיים, בזהו נצח קדשו הרי הוא מוסף אינו תלוי בשום מדע אחר,⁶⁴ כי הוא נהר אומץ גדול לעושר הרצון עליון אשר מעדן יוצא,⁶⁶ מכיפיה מיכירי⁶⁷ שבהיה כולה, והעולמים כולם [מסלעו מתברך].</p> <p>בתור חטיבה רצונית מלאה ומה שמחברים את התורה והחכמה אינו מתעלים הם, והעולמיות כולה כדי להשלים איהו חסרון כח, כי אם לחבר ביהוה האלהי היא מתעלה.</p> <p>ומאור האידיאליות הכללית התחברות אור רוח הקודש פנימיות התורה, של התפארת⁶⁹ האלהית, שופע עם החכמה של ההכרה האנושית,⁷⁰ כמלא אור חדש</p> <p>של חיים חדשים, להופיע ובמלא רוח הידידות המתאימה של נשמות חדשות מלאות אונים שניהם, תחדש בעולם נשמות חדשות, להושיע לכל כושלים, ולעודד ומירכתי שאול תוציא אורים גדולים, למרום וקדרים שגבו ישע.⁷² להאיר באור חדש, באור צדיקים. לכל יושבי תבל.⁷³</p>	<p>השכינה בחול רגליה יורדת מות, וכשבת מעלה אותן למעלה ונכלין נהי' ונצח הוד יסודן ירדה בחג'ת' [= בחסד גבורה תפארת] ירדה וכן בכל העולמות.⁶⁵ כל העולמות עולים למעלה עד הא"ס [האיץ סוף] כדי להמשיך נשמות חדשות משם שהוא המקור העליון, ולא מן כירור ה' מלכים.⁶⁸</p> <p>בכל זיווג וזיווג דור'נ' ודועיך אנפין ונוקבא ממשיכים מוחין חדשים מלמעלה, מן האיץ סוף, דרך המדרגות, והוא ו'א' לקח שפע מ'ד והיא מ'נ [מים דוכרין והיא מים נוקבין].</p> <p>דע כי זה הוא בענין הנשמות החדשות הכאות מלמעלה, בווג שבת ויר'ש [ויום טוב].⁷¹</p>	<p>[א] עלית השכינה/ מלכות על ידי קיפול רגליה (נצח הוד ויסוד) והתעלות העולמות כולם</p> <p>[ב] המשכת מ'ד ומ'נ חדשים וזיווג ז'א ונוקבא</p> <p>[ג] הופעת נשמות חדשות</p> <p>[ד] פעולתן הגואלת של הנשמות החדשות</p>

פרשנות הרב קוק לקבלת האר"י

שתי הפסקאות המובאות מדברי הרב קוק משלימות זו את זו בנוגע לתהליך הופעתן של הנשמות החדשות. אמנם רק בפסקה הראשונה מפרט הרב קוק את השלב הראשון של העלאת העולמות ואת השלב האחרון של פעולתן של הנשמות, אולם בפסקה השנייה מודגשת העובדה שהשפע של הנשמות החדשות הוא כולו מלמעלה, אף שהוא נוצר מחיבור של מרכיב עליון ומרכיב תחתון.

לשתי הפסקאות בטבלה המובאות מכתבי הרב קוק יש להוסיף קטע נוסף, שבו הרב קוק מקשר בין עבודת השבת שהיא במנוחה וללא עמל ובין הופעת הנשמות החדשות. קטע זה גם מבאר את המשמעות הקבלית של עליית הרצון החופשי. אם בטבלה מוזהה התעלות הרצון החופשי של האדם עם עליית השכינה מתוך השוואה בין דברי הרב קוק לקבלת האר"י, בפסקה שלהלן הרב קוק עצמו מוזהה בין שני המושגים:

הכח היותר חדש שיתגלה בעולם, לחדש את החיים בגאולה שלמה הוא הערך הגדול שיש לרצון האדם בהויה כולה, [...] העולה למעלה מכל עמל ומכל כשרון המעשה, שהוא אך הבל ורעות רוח, לגבי המעלה העליונה של עליית הרצון למקורו, והתגלותו בפעולה. זה האידיאל איננו נפסק מישראל, זאת היא עליית השכינה התדירית, שבכל יום אנו מכוונים לה בעבודתנו, עליית רצון האדם, עד כדי תפיסת מקומו הנועד לו ברצון ההויה. ואז רצון ההויה כולה, אור הרצון של הופעת גילוי האלהות המוחלטה מתגלה עליו. והכל מתחדש באור גדול, בחיים חדשים, בשירה חדשה, בטבע מחדש, בנשמות חדשות [...] ⁷⁴.

64. אין צורך במים נוקבין מהבירורים, אלא כל השפע הוא מלמעלה.
65. רח"ו, פרי עץ חיים, ירושלים תש"ל, שער השבת, פרק ג, דף עז ע"ב.
66. 'נשמתהון דצדיקיא, דאינון איבא דעובדוי דקודשא בריך הוא. דההורא נהר דנפיק מעדן, איהו אפיק וזריק נשמתין לעלמא (נשמות הצדיקים, שהן פריו של מעשה הקב"ה. שאותו נהר היוצא מעדן, הוא מוציא וזורק נשמות לעולם)' (זהר, ב, רכג ע"ב).
67. 'מכיפיה מיברך — משפתו וממקורו ומסלעו, סלע מתרגמינן [תרגומו] כיפה, מכיפיה מיברך [נובע] ולא ממי הגשמים' (רש"י על שבת, סה ע"ב).
68. רח"ו, שער המצוות, פרשת בהר, עמ' סב.
69. ז"א נקרא תפארת' (ר' אליהו מווילנה, ספרא דצניעותא עם ביאור הגר"א, ירושלים תשמ"ו, פרק ג, דף כה ע"א).
70. 'פנימיות התורה' — ז"א; 'החכמה של ההכרה האנושית' — נוקבא, מלכות.
71. רח"ו, שער הפסוקים, פרשת וירא, דף י ע"ב.
72. הראי"ה קוק, אורות הקודש, ב, עמ' שפ. וראו עוד בעניין זה: הראי"ה קוק, שמונה קבצים, תחילת קובץ ד, אות א. הרב צבי יהודה שינה את המינוח הקבלי המובא שם, 'נשמה חדשה', וכתב באורות (ירושלים תשמ"ה, עמ' צב) 'חידוש נשמה', ובכך טשטש את הרקע הקבלי של הדברים. על מגמה זו ראו: אביב"י (לעיל הערה 6), עמ' 94-95. וראו עוד בעניין זה: אודי אברמוביץ, 'השליחות, המנופול והצנוזורה' — הראי"ה קוק ועריכת כתבי הראי"ה, דעת, 60 (תשס"ז), עמ' 121-149.
73. הראי"ה קוק, אורות הקודש, א, עמ' סג. וראו גם באיגרותיו: 'ונשמות חדשות ימשכו מאוצר הטוב, ממקור חי העולמים' (אגרות הראי"ה, א, איגרת צה, עמ' קי).
74. הראי"ה קוק, אורות הקודש, ב, עמ' תקסה.

אזכור כוונת העלאת השכינה הנעשית בכל יום מלמדת שפסקאות מסוימות משמונה קבצים של הרב קוק הן פירוש לוריאני לכוונות התפילה (נקודת מבט שעד עתה לא זכתה לתשומת לב). חלק מהפרשנות של הרב קוק לקבלת האר"י אינה נובעת מפירוש עיוני של כתבי האר"י, אלא משקפת את כוונותיו של הרב קוק בזמן התפילה.⁷⁵ הכוונה שנעשית בכל יום, שהרב קוק מדבר עליה, היא ככל הנראה סמיכת גאולה לתפילה לפני תפילת שמונה עשרה של שחרית. מקורם של דברי הרב קוק הם מכתבי רח"ו – 'הנה בזה תבין סוד סמיכת גאולה לתפילה באמיתות, כי כל גאולה הוא ביסוד, ותפילה במלכות כנוז'כר] בזהר.⁷⁶ [...] גאולה [...] מוריד הארה מלמעלה למטה, ומעלה את התפלה שהיא מלכות למעלה באצילות'⁷⁷ – אם כי לשונם וסגנונם לקוחים מן הספרות החסידית: 'ענין סמיכות גאולה לתפילה היא עליית השכינה כידוע'.⁷⁸ דמותו של הרב קוק כמקובל העוסק בכוונות מתוארת בזכרונותיו של ר' דוד כהן ('הנזיר') מראש השנה תרפ"ג: 'הוא תקע בשופר [...] ואני הקראתי [...] הכוונות היו נוראות, מעין שופר של משיח, והוא העמיק חקר, וגם אני כיונתי, ואימה גדולה נפלה עלי. ויש בזה סודות, שאיני רוצה להעלותם על הכתב'.⁷⁹ פרט נוסף שהפסקה שלעיל משלימה נוגע למקורו של השפע החדש. לפי דברי הרב קוק בפסקה הראשונה בטבלה השפעה בא מהתפארת האלהית, דהיינו ז"א, ואילו כאן מוזכר המקור שממנו נובע השפע לזעיר אנפין: 'אור הרצון של האלהות המוחלטה'. אור מ"ה החדש, הבא ממצח אדם קדמון, מזוהה בקבלת האר"י עם הרצון: 'אור מ"ה חדש [...] הוא סוד מצח הרצון'.⁸⁰ כמו כן, בקבלת האר"י מוזכר שמקורו של השפע הוא מהאין סוף, ובדומה לכך כותב כאן הרב קוק שהשפע החדש נובע מן 'האלהות המוחלטה'.

אופיים המודרני של כתבי הרב קוק

גם בעניין הופעת הנשמות מהבירורים וגם בעניין הופעת הנשמות החדשות מעליית העולמות לא נזכרת בכתבי רח"ו פעולתן הגואלת של הנשמות. ואולם כאן, בשונה מהחלק הקודם, יש הבדל נוסף בין רח"ו לבין הרב קוק. הנושאים שלתוכם הרב קוק יוצק את המבנים והתהליכים של קבלת האר"י הם נושאים חדשים ומודרניים.

75. על ייחוד קוב"ה ושכינתיה ראו: שם, ב, עמ' תז. על יחודא תתאה ועלאה: הנ"ל, שמונה קבצים, קובץ ו, אות קפא. על שילוב שם הוי"ה ואדנות: שם, קובץ ז, אות כז.

76. תקוני זוהר, דף ח ע"א.

77. רח"ו, פרי עץ החיים, שער קריאת שמע, פרק כט.

78. ר' מנחם מנדל מוויטבסק, פרי הארץ, ירושלים תשל"ד, פרשת אמור, עמ' עח.

79. ר' דוד כהן ('הנזיר'), 'מגילת סתרים', נזיר אחיו, ירושלים תשל"ו, עמ' רצ. ייתכן שתוכן כוונות אלו הוא מה שכתב הרב קוק בספר פנקסי הראי"ה, ירושלים תשס"ח, פנקס ט, סעיף ב'.

80. רח"ו, פרי עץ חיים, שער י, פרק ב, עמ' 95; ר' עמנואל חי ריקי, משנת חסידים, מסכת הסליחות, פרק ב, אות א, דף קי ע"ב.

לפי רח"ו, המשכת הנשמות החדשות קשורה לזיווג בזמן מסוים – יום השבת או לזמן שבית-המקדש היה קיים – ואילו אצל הרב קוק עליית העולמות והופעת הנשמות החדשות אינה קשורה לזמן מסוים אלא להתעלות 'הרצון החופשי שלנו', שהוא ערך מודרני מובהק ונושא מרכזי בפילוסופיה של ניטשה: 'עתה אין הרוח מבקש אלא את רצונו שלו עצמו'.⁸¹ כמו כן, רעיון עליית העולמות בקבלה מתקשר אצל הרב קוק עם תורת ההתפתחות של דרווין. 'עליית העולמות' מזוהה עם 'התעלות העולם' ומקבלת במשנתו של הרב קוק מאפיינים אנושיים וארציים יותר: 'תורת ההתפתחות, ההולכת וכובשת את העולם כעת, היא מתאמת לרזי עולם של הקבלה, [...] ההתפתחות ההולכת במסלול של התעלות'.⁸² אופיים המודרני של כתבי הרב קוק בא לידי ביטוי גם בפסקה השנייה שבטבלה. חיבורי ז"א ונוקבא מועברים למישור אחר: לחיבור של 'מדע הקודש', 'פנימיות התורה', עם 'החוכמה של ההכרה האנושית'. ההקשר שבו מתפרשת קבלת האר"י הוא מערכת היחסים שבין הקודש לחול. עיקר חידושו של הרב קוק הוא בראיית מושגי העולם המודרני בעיניניים של 'מקובל'. את מושגיה של קבלת האר"י: 'עליית העולמות', ז"א ונוקבא, 'מים נוקבין' ו'מים דוכרין' הוא משליך על תחומים שלא נזכרים אצל מקובלים שקדמו לו. התפיסות המדעיות החדשות, המזוהות עם 'נוקבא', מתאחדות עם ז"א ושפע 'מים דוכרין', המזוהים עם 'מדע הקודש' ו'פנימיות התורה'. מחיבור זה נוצרות נשמות חדשות ורוחניות מסוג חדש הגואלת את העולם.

להלן טבלה המסכמת את המושגים⁸³ והפסקאות המתארות אצל הרב קוק את היווצרותן של הנשמות – הן של נשמות מהבירורים, הן של נשמות חדשות. שלוש השורות הראשונות הן מפסקאות שהובאו בחלק זה של המאמר, ואילו השורה האחרונה היא מן הפסקה שהובאה בחלקו הראשון:

נוקבא/מלכות; 'מים נוקבין'	זעיר אנפין; 'מים דוכרין'
'החכמה של ההכרה האנושית'	'רוח"ק', 'פנימיות התורה'
'התעלות כח החיים האצור ברצון החפשי'	'אור חדש מהאידיאליות של התפארת האלוהית'
'התעלות רצון האדם'	'אור הרצון להופעת גילוי אלוהות'
'התיקון המוסרי של המידות'	'אור חדש הפורץ כפרץ מים'

81. פרידריך ניטשה, כה אמר זרתוסטרא (תרגם ישראל אלדד), ירושלים ותל-אביב תש"ל, עמ' 27. וראו גם: שלמה אהרונסון, 'דוקטרינת הרצון הגרמנית והשפעתה על ניטשה, על ברדיצ'בסקי ועל המנהיגות הציונית שהושפעה ממנו', בתוך: אבנר הולצמן (עורך), מיכה יוסף ברדיצ'בסקי: מחקרים ותעודות, ירושלים תשס"ב, עמ' 299-325. הרב קוק מזכיר את ניטשה בקובץ 'אחרון בויסק', קבצים מכתב יד קדשו, ירושלים תשס"ו, עמ' נו, אות מ. על זיקת הרב קוק לניטשה ראו מאמריהם של שלום רוזנברג וסמדר שרלו בספר: גולומב (עורך), ניטשה בתרבות העברית, עמ' 317-374.

82. ראי"ה קוק, אורות הקודש, ב, עמ' תקלו. וראו: שמואל הוגו ברגמן, 'תורת ההתפתחות במשנתו של הרב קוק', אנשים ודרכים: מסות פילוסופיות, ירושלים תשכ"ז, עמ' 350-358.

83. וראו גם: ראי"ה קוק, אורות הקודש, א, עמ' רלד; שם, ג, עמ' פה, ודבריו של אביב"י (לעיל הערה 2), עמ' 760.

חלק שלישי: נשמות חדשות שלעתיד לבוא

‘ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם’,⁸⁴
 [...] אינון נשמתין חדיתין [אלו נשמות חדשות]
 דעתדין למהוי [לבוא] על ישראל כמה דאוקמוה
 [כמו שאמרו] ‘אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות
 שבגוף’,⁸⁵ ואז החדשות יבואו.⁸⁶

בטרם נדון בהופעתן של הנשמות החדשות שלעתיד לבוא יש להקדים ולהתמקד באופני הגאולה השונים בהגותו של הרב קוק. בדומה לקבלת האר"י, המדברת על שני סוגי גאולה⁸⁷ – גאולה כללית, הנעשית על-ידי הבירורים של כלל ישראל, המביאים בסיומם את המשיח, וגאולה פרטית של צדיק הדור ('בכל דור ודור יבא משיח בן יוסף בגלגול'⁸⁸), כך גם אצל הרב קוק הגאולה מתאפיינת בגאולה ציבורית ובגאולה המוכאת על-ידי אישים בודדים. הדרך אל מימוש הגאולה מורכבת משלושה עולמות – שניים גלויים ואחד נסתר: (א) תחיית החול, הכוללת בניין פיזי של שדות ופרדסים ובניין רוחני של תרבות וספרות; (ב) תחיית הקודש, הבאה לידי ביטוי בפעולות מעשיות, כפעולותיו של הרב קוק בייסוד תנועת 'דגל ירושלים',⁸⁹ הישיבה המרכזית העולמית והרבנות הראשית; (ג) תחיית עולם הנסתר, עולם הכוונות, שאחת מפעולותיו היא המשכת 'נשמות גדולות' הגואלות את

84. יחזקאל לו:כו.

85. בבלי, יבמות, סב ע"א.

86. זהר, א, דף כח ע"ב. וכן בספר הבהיר, ירושלים תשנ"ד, אות קפד.

87. לפי גרשם שלום, בקבלת האר"י 'המשיח מסמל את בוא הגאולה, את גמר מלאכת התיקון. הוא בעצם מאבד את ערכו האישי' (גרשם שלום, 'רעיון הגאולה בקבלה', דברים בגו, א, עמ' 213). בניגוד לעמדה זו (שהושפעה ככל הנראה מתפיסת הגאולה בתנועה הציונית), טוענת רונית מרוז ('גאולה בקבלת האר"י', עמ' 362) ששלום התעלם מהאופי האישי של המשיח בקבלת האר"י. ראו עוד בעניין זה: דוד תמר, 'האר"י והרח"ו כמשיח בן יוסף', ספונות, 7 (תשכ"ג), עמ' קסט-קעז. לעניות דעתי, לפי תורת הבירורים בקבלת האר"י, אין מקום למשיח אישי שגואל. הזכרתו של המשיח האישי הגואל בקבלת האר"י יוצרת ערבוב בין שתי תפיסות גאולה שונות. קבלת האר"י השאירה את התפיסה המשיחית הקלאסית של משיח כגואל והוסיפה עליה תפיסה קבלית מחודשת, שלפיה כלל ישראל הם הגואלים.

88. הערת המגיה, בתוך: רח"ו, פרי עץ החיים, שער העמידה, פרק יט, דף נב ע"ב.

89. על תנועה זו ראו: בנימין איש שלום, הרב קוק – בין רציונליזם למיסטיקה, עמ' 37-43; יהודה גלמן, 'ציון וירושלים – המדינה היהודית על-פי הרב אברהם יצחק קוק', עיונים בתקומת ישראל, 4 (תשנ"ד), עמ' 505-514. החלוקה בין שני שמות אלו מקורה בספרות הקבלה. 'ציון' (ציונות) מזוהה עם יוסף ומשיח בן יוסף, שהוא תיקון החיצוניות – פרצוף רחל, ואילו ירושלים, פרצוף לאה, מסמלת את הצד הפנימי (ראו: רח"ו, ספר טעמי המצוות, וילנא תר"ם, פרשת שלח, דף פו עמ' א; רמח"ל, 'קנאת ה' צבאות', ב, גנזי רמח"ל, בני ברק תשמ"ד, עמ' קב). על היבט קבלי אחר הטמון בשני המושגים הללו ראו: אבינועם רוזנק, הרב קוק, ירושלים תשס"ז, עמ' 41-42.

פרשנות הרב קוק לקבלת האר"י

העולם. הבקשה להמשכת נשמות גדולות והיכולת לגרום להופעתן אינן נחלתם של מקובלים יחידים בלבד. תודעה ושאיפה זו אמורות להיות לפי הרב קוק נחלת רבים. הרב קוק פָּמָה להופעתן וקורא להמשכתן: 'יכולים אנו להמשיך נשמות גדולות בעולם, שיהיה להן רצון אדיר, וכוח גדול, להביא גאולה לעולם, [...] הכל תלוי ברצון שלנו, בהפצת להתעלות למרומי קודש העליון, בדרישה קבועה ומקורית, בקידוש האיתן של בשר ורוח, בהתדמות לאלהים על-ידי הליכה בדרכיו'.⁹⁰

כל עוד נמשך הבירור לא מגיע שפע חדש של נשמות חדשות,⁹¹ למעט נשמות חדשות הבאות בשבת, שהיא עולם הבא שבתוך העולם הזה. כשייגמר בירור הטוב מהרע ייגאלו כל הנשמות שבגוף אדה"ר: 'ואחר ביאת המשיח ותחיית המתים [...] כל שאר הנשמ'ות] שנשרו מאדה"ר, כולם כא'חד] יחזרו למקומם כבראשונה קודם שחטא אדה"ר'.⁹² בגמר הבירור, כנגד עליית העולמות, שהם בחינת מים נוקבין, יקבל העולם שפע של נשמות חדשות שלא נכללו באדה"ר. כותב רח"ו: 'כי יש ב' מיני נשמות, א: הם אותם שנכללו באדה"ר. ב: הם אותם שלא נכללו באדה"ר, ואלו הנשמות הם יותר גבוהים ומעולים מכל הנשמות שנכללו באדה"ר [...] ואלו הנשמות לא יבואו לעולם רק עד האלף השביעי [...] הנשמות החדשות [...] שהם מחלקי עולם האצילות א"א [אי-אפשר] שיבואו עתה בעוה"ז עד אחר התחי'ה'.⁹³

המושג 'נשמות שבגוף' אצל המהר"ל, בכתבי האר"י ואצל הרב קוק

בתיאור הנשמות החדשות שלעתידי לבוא שואב הרב קוק רעיון מהמהר"ל⁹⁴ ומשבץ אותו במערכת המושגים של קבלת האר"י. הרב קוק הרבה להגות בתורתו של המהר"ל,⁹⁵ וגם כאן ניכרת השפעתו.

90. הראי"ה קוק, אורות הקודש, ג, עמ' סט.

91. רח"ו, שער המצוות, פרשת כי תצא, עמ' קל; ר' אברהם אזולאי, אור החמה, ללא מקום ושנת הוצאה, עמ' קיח.

92. רח"ו, ספר הגלגולים, סוף פרק טו, דף יז ע"א-ע"ב.

93. שם, פרק ז, דף ח ע"א-ע"ב; רמח"ל, 'פתחי חכמה ודעת', שערי רמח"ל, עמ' רנ.

94. אם כי ייתכן שלשניהם היתה אותה אינטואיציה. לדמיון שבין הרב קוק למהר"ל הפנה את תשומת לבי אריאל רקובר.

95. ראו אברהם גוטסדינר, 'האר"י שבחכמי פרג', אזכרה, ירושלים תרצ"ז, מחלקה ג, עמ' רנח; ר' דוד כהן ('הנזיר'), 'מגילת סתרים', נזיר אחיו, עמ' קעח-קעט; ר' משה צבי נריה, בשדה הראי"ה, כפר הרואה תשנ"ד, עמ' 190-191. על הזיקה בנושא 'אחדות ההפכים' ראו: אבינועם רוזנק, 'הלכה אגדה ונבואה בתורת ארץ-ישראל', בתוך: אבי שגיא ורב שוורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית, א, רמת-גן תשס"ג, עמ' 276.

המהר"ל

המהר"ל מציין שתי סיבות לכינוי הנשמות שיורדות לעולם 'נשמות שבגוף':
(א) המקום שהן באות ממנו נקרא 'גוף', מכיוון שהנשמות שממקום זה הן נשמות ממדרגה פחותה, הן 'מוטבעות בגוף', מה שאין כן הנשמות שלעתיד לבוא.
(ב) הנשמות עצמן נקראות 'גוף', כי הן נשמות הראויות לעולם הזה: הן במסגרת הגוף של העולם, והן מתאימות לו:

'אין ב"ד [בן דוד] בא עד שייכלו כל הנשמות שבגוף'⁹⁶ [...] וביאור עניין זה כי הנשמות שהם קודם ימות המשיח נקרא המקום אשר באו משם גוף, כי קודם ימות המשיח יש לנשמות צירוף אל הגוף, אבל לימות המשיח לא יהיו הנשמות מוטבעות בגוף, אבל יהיו נבדלים מן הגוף, ולפיכך אמרו אין ב"ד בא עד שייכלו כל הנשמות שבגוף, שאז יהיו הנשמות באות לעולם נבדלים.

ועוד הנשמות אשר באות לעולם הזה באים ממדרגה הזאת הנקראת גוף, מפני שהמדרגה הזאת היא גוף המקום אשר ראוי לנשמות אשר הם בעולם הזה [...], אבל לימות המשיח יבואו הנשמות ממדרגה יותר עליונה ואין זה גוף המדרגה אשר ראוי לעולם הזה.⁹⁷

קבלת האר"י

לעומת המהר"ל, המזהה את ה'נשמות שבגוף' עם אוצר הנשמות: 'כי יש אוצר שמשם באות הנשמות לעולם, ונקרא האוצר שבאים משם גוף',⁹⁸ קבלת האר"י מפרשת את משמעות ה'גוף' באמצעות עולם המושגים שלה. בכתבי רח"ו לפעמים מזוהה הגוף עם גופו של 'אדם בליעל', שהוא 'גוף הקליפה':⁹⁹ 'אמרו רז"ל "אין בן דוד בא עד שייכלו נשמות שבגוף", שהוא על תערובת הקדושה שנתערבו בגוף ההוא דאדם בליעל',¹⁰⁰ ולפעמים מזוהה הגוף עם גופו של אדה"ר שכשיכלו נשמותיו להתברר, תבוא הגאולה.¹⁰¹

הראי"ה קוק

הרב קוק לוקח את דברי המהר"ל ומשבצם במערכת המושגים של נשמות ישנות וחדשות שבקבלת האר"י. כאמור, קבלת האר"י מדברת על 'נשמות שבגוף' מבחינת המיקום – גופו של אדה"ר/אדם בליעל, ואילו הרב קוק מצרף לה את הפרשנות הנגלית שבמהר"ל.

96. בבלי, יבמות סב ע"א.

97. ר' יהודה ליוואי בר רבי בצלאל (מהר"ל), נצח ישראל, בני ברק תש"ם, פרק לב, עמ' קמט.

98. הנ"ל, חידושי אגרות מהר"ל מפראג, א, בני ברק תש"ם, מסכת יבמות, עמ' קלג.

99. רח"ו, ספר הליקוטים, ירושלים תרע"ג, פרשת דברים, פרק א.

100. שם, פרשת כי תצא, פרק כא.

101. רח"ו, ליקוטי תורה, סוף ספר ישעיה; ר' נפתלי בכרך, עמק המלך, שער ה, שער עולם התוהו, פרק נה, דף לג ע"א; רי"א חבר, ספר אפיקי ים: ביאורים וחידושים על אגרות הש"ס ע"ד הנגלה והנסתר, א, ירושלים תשנ"ד, דף נח ע"א, עמ' שמז.

פרשנות הרב קוק לקבלת האר"י

'נשמות שבגוף' נקראות בשם זה מצד אופייין ודרגתן, כלומר, הן מוגבלות; 'שמרי הגוף מתאחזים בהן'. באופן זה נוצרת פרשנות גלויה על גבי הפרשנות הנסתרית, ה'רזית'¹⁰². אף שנהוג לראות ברב קוק את אחד מראשי הדוברים הנוקטים תפיסה של תהליך גאולה הדרגתי, המתרחש בדרך הטבע, יש בכתביו מקומות שבהם אנו מוצאים תיאורים של גאולה המתרחשת בדרך של קפיצה ודילוג. המעבר מעולם שבו המוות שולט לעולם של חיי נצח מתרחש עם הופעתן של נשמות חדשות ממדרגה אחרת, המביאות את העולם לעידן חדש. בניגוד לנשמות הישנות, שחטאו בחטא אדה"ר, ועל כן 'עטיו של נחש מפעפע ומחלחל' בהן והן אינן יכולות לנצח את המוות, ב'נשמות החדשות' אין המוות יכול לגעת. הן באות מעולם האצילות, שעליו דרש רח"ו את הפסוק 'לא יגורך רע'¹⁰³. נשמות חדשות אלה לא נפלו בשבירת הכלים ולא חטאו בחטא אדה"ר. נשמות שלא 'טעמו טעם מיתה'¹⁰⁴, לפנייהן 'יכרע המוות ברכ'. על רקע קבלת האר"י מוארים דברי הרב קוק באור חדש: מובן ההבדל הבסיסי שבין 'נשמה ישנה' (שנכללה באדה"ר) ל'נשמה חדשה', ומובן הקשר שתולה הרב קוק בין הניצחון על המוות להופעתן של הנשמות החדשות שאינן תלויות בחטא אדה"ר. להלן שתי פסקאות שבהן מתאר הרב קוק את אופייין ופועלתן של הנשמות החדשות שלעתיד לבוא:

[א] אני רואה¹⁰⁵ עולם מלא של נשמות ישנות נשמות שבגוף, נשמות ששמרי הגוף מתאחזים בהן, שאין להן המעוף הגמור, הטיסה העליונה, שמעל כל שאר וגוף, ממשלה מוחלטת על הגוף ועל כל ערכי הגוף. ואותו האוצר הגדול המלא נשמות שבגוף מוכרח שיכלה. כל הנשמות הללו שלא על גוף הם שורים, עליו הם מקיפים, חונים סביבו, מאירים אותו מכל עברים, ומשתמשים בו לתעודות המעשה וריכוז

102. כפל משמעות זה מופיע גם במקומות אחרים. להלן כמה דוגמאות: א) 'סתמת אור היושר והצדק, שאינו מאיר בחלקים רבים מכוחותיו' (הראי"ה קוק, אורות הקודש, ג, עמ' רמט): 'יושר' = ספירות, דיושר = ההנהגה המוסרית שבהוויה (שם, עמ' כד). ב) 'זיו השלום מיסוד עולם ומכינו לחיי יחיד וחברה' (שם, ב, עמ' תקט): 'מיסוד' = יסוד = שלום. ג) 'נפלו העולמות בנפילת הרצון [...] הוי מה הומה לתקן את הלב, להחזיר את העטרה ליושנה' (שם, ג, עמ' פא): מה = אור מ"ה המתקן את עולם השבירה; עטרה = אחד מכינויי ספירת מלכות המתעלה להיות עטרה, בסוד 'אשת חיל עטרה בעלה'.

103. רח"ו, ספר הגלגולים, פרק ז, דף ח ע"ב. הפסוק הוא מתהלים ה:ה.

104. 'אמר המגיה [...] נשמות קין והבל [...] כבר טעמו טעם מיתה [...] וטוב משניהם [...] אותם שלא נכללו באדה"ר, והם נשמות החדשות ממש [...] אשר לא ראו את המעשה הרע [...] מאחר שלא נכללו באדה"ר אין להם חלק באותו מעשה שעשה אדה"ר באכילת עץ הדעת' (הערת המגיה בתוך ספרו של ר' חיים ויטל, ספר הגלגולים, פרק ט, דף י ע"ב).

105. כך הנוסח בשמונה קבצים, ואילו באורות הקודש, ג, עמ' שסח נכתב 'אנו רואים'. ר' דוד כהן ('הנזיר'), הפך את יומניו האישיים של הרב קוק לפילוסופיה סיסטמית, ועל כן שינה את הפתיחה. בנוגע ליחס שבין הקבצים לעריכה ראו: אבינועם רוזנק, 'מי מפחד מקבצים גנוזים של הרב קוק?', תרביץ, סט (תש"ס), עמ' 257-291.

החיים הפעולתיים בצמצומם, הם מוכרחים לכלות, מוכרחים להשתלם בצביונם המיוחד, להוציא אל הפועל את תפקידם הגופני ולהתעלות אחר כן ממעל לו, אחרי כן אור חדש יופיע, אוצר חיים חדש ומלא רעננות, נשמות חדשות, מלאות הופעת חיים גאוניים, ממשלת עולמי עולמים, הפורחת ועולה, המשחקת בכל עת לפני הדר אל עליון, האצולות¹⁰⁶ מזיו החכמה והגבורה של מעלה. 'אין בן דוד בא עד שיכלו נשמות שבגוף', [...] אך אז יגיע תור מלכות אל עליון, אל אלהי ישראל, להגלות, על כסא דוד ועל ממלכתו.¹⁰⁷

[ב] כפי ערכו של הזיכוכ הרעיוני, תעלה יקרת הנשמה המופעת, ושלטונה על הגוף יגדל, אבל לנצח את המות לא תוכל, עטיו של נחש מפעפע ומחלחל, 'עד אשר יפוח היום'¹⁰⁸ והשאיפה העליונה תלך ותתגשם, הרצון הנשגב, של שכלול חיים שלמים ונשאים, יגדל ויגבר על כל נטיה, וההשפלה העבודתית אשר לחומר ותנאיו הנלחצים לא תהיה מעורבת בכח היצירה. הנשמות שבגוף תכלנה. נשמות חדשות, שהן למעלה מן הגוף, יוצרות אותו, מתרכזות בו, ושואפות ממנו ועל ידו למרומים נשאים מאד, הן יופעו, והתולדה שהקריאה אל חיה נובעת בפועל מחפץ מרומם זה של שאיפת יקיצה לחיים עליונים, היא תהיה המנצחת בעולם. לפנייה יכרע המות בך, ולא יזכר ולא יפקד, ובולע לנצח.¹⁰⁹ המות מום הוא ביצירה, ישראל נועד להעבירו, חרפת עם הוא לנו, 'וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ, כי ד' דבר'.¹¹⁰

סיכום

מתוך מאמר זה ניכר שהרב קוק כותב את דבריו בנושא הופעת הנשמות כמקובל לוריאני. הוא יוצר פירוש מחודש לא רק מתוך עיסוק בכתבים העיוניים של קבלת האר"י, אלא גם מתוך הבנה מחודשת של כוונות התפילה הלוריאניות. הרב קוק מעכל את רוחות זמנו ויוצק אידאות מודרניות (כגון חופש הרצון) לתוך פרטי הפרטים של תהליך הופעת הנשמות החדשות בקבלת האר"י. כמו כן, הוא מחדש פרטים בקבלת האר"י מתוך הערכתו למפעל החלוצים (אופיין של 'נשמות מעקביים'). מניתוח המרכיבים השונים הללו מצטיירת דמות מורכבת של מקובל לוריאני והוגה מודרני גם יחד. עם זאת, נוסף על הפנמתן של האידאות המודרניות, הגותו של הרב קוק כוללת גם תפיסות הרחוקות מדרך החשיבה של העולם המודרני: היא עוסקת בפעולת הכוונות, בסוגי הנשמות ובחיים נצחיים בעולם.

106. מעולם האצילות, נשמות חדשות דאצלות.

107. הראי"ה קוק, שמונה קבצים, קובץ ג, אות טו.

108. שיר השירים ב:ז.

109. על-פי ישעיה כה:ח. המשכו של הפסוק מובא בסוף הפסקה.

110. הראי"ה קוק, אורות הקודש, ב, עמ' שפו. וראו עוד שם, עמ' תעח.

פרשנות הרב קוק לקבלת האר"י

פעמים רבות, כשהוצגו רבדים קבליים בהגותו של הרב קוק, הוצגו הרבדים המקבילים לצורת החשיבה המודרנית – כגון הזיקה שבין תורות ההתפתחות לגאולה ההדרגתית בקבלת האר"י¹¹¹ – תוך כרי התעלמות מצדדים קבליים הזורים לצורת החשיבה המודרנית ונוגעים לשלושה היבטים של תהליך הגאולה:

(א) נוסף על הגאולה המושגת על-ידי העם, קיים אצל הרב קוק גם רובד של גאולה הנעשית על-ידי יחידים, צדיקים, 'נשמות גדולות' שמתקנות את העולם.¹¹² הרב קוק מצפה לשפע חדש, לפריצה, לעליית מדרגה ולעידן חדש בתהליך הגאולה: להופעת נשמות המתאימות לעידן של גאולה, ומאחדות בנשמתן את הקודש והחול.

(ב) נוסף על הגאולה הבאה על-ידי פעילות פיזית, בניין וחקלאות, קיימת גם גאולה הבאה על-ידי פעולה ספיריטואלית; פעולת הרצון בתפילה ובכוונות, הממשיכות נשמות עליונות לעולם.

(ג) נוסף על הגאולה בדרך הטבע וההדרגתיות, קיים אצל הרב קוק גם רובד של גאולה בדילוג, באמצעות נשמות חדשות, גאולה השואפת לחיי נצח שמעל הטבע – שהם לפי הרב קוק הטבע האמיתי.

מניתוח נושא הופעת הנשמות בכתבי הרב קוק ניתן ללמוד שאף כי נכתבו מאות מחקרים על הגותו, עדיין יש 'חורים שחורים' שיש להאירם. מן ההשוואות הפרטניות שהובאו בנושא זה ניתן להקיש בנוגע לפסקאות ולנושאים אחרים בכתבי הרב קוק, שאין להבינם אלא מתוך השוואתם למקורות הלוריאניים שמהם שאב ופיתח את תורתו. חשיפת המושגים הקבליים שביסוד אותן פסקאות ובחינת היסודות המודרניים שהרב קוק משבץ לתוך המבנים והתהליכים של קבלת האר"י מאירות את דבריו באור חדש.

111. 'בחיובה של ההתפתחות והקדמה מתמזגת במשנתו של הרב, ההגות המודרנית במוטיבים פילוסופיים וקבליים מתוך ההגות היהודית הקלאסית' (שלום רוזנברג, 'מבוא להגותו של הראי"ה', בתוך: איש שלום ורוזנברג (עורכים), יובל אורות, עמ' 41).

112. ראו לעיל עמ' 72-73 (על הנשמות המביאות גאולה לעולם). וכן: 'יש צדיק כזה שיכול לערוב שיתוקן העולם כולו, וכל ישראל ישובו בתשובה שלמה [...] וצדיקים כאלה מוכרחים להימצא בעקבתא דמשיחא' (הראי"ה קוק, אורות הקודש, א, עמ' קכ).